

Kőre rajzolta Kätzler V.

Kiadja Kotsányi László, a kiadó tulajdona.

Hétszben. Nyomatott Schwarz J.nál.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN 1847^{ben.}

SZÉCHENYI

az első magyar nagyvállalkozó

Sokan úgy tartják, hogy a reformkori gróf Széchenyi István *Hitel* című művének megjelenése (1830) indította el. Széchenyi Istvánt már ekkor is sokan ismerték, többek között az Akadémia és a nemzeti kaszinó alapítása, illetve a lovagról írott eszmefuttatása révén, de a *Hitel* tette nevét igazán országosan ismertté. A harmincas–negyvenes évek reformeszméi szinte kivétel nélkül Széchenyi tanításából szármaktak ki. Aki akkoriban érdeklődött a közélet iránt, annak mindenképpen elsőként ezt a könyvet kellett elolvasnia. Széchenyi reformprogramja azért volt rendkívül hatásos és látványos, mert alapításaival, sikeres vállalkozásaival, alkotásaival a gyakorlati életben is igazolta programjának megvalósíthatóságát és kiválóságát. A reformkor ellenzéki politikusai Széchenyi műveinek elolvasása révén készültek fel közéleti pályájukra, és annak alapján vázolták fel saját, önálló elképzeléseiket.

Szinte hihetetlen, hogy egy olyan, műfajában nehezen meghatározható művet, mint a *Hitel* – amelynek nem volt igazi előzménye Magyarországon –, milyen sokan olvastak, illetve állították magukról, hogy elolvasták. Széchenyi több helyen is igyekezett óvatosan fogalmazni, hogy a cenzúra átengedje a művet, Pulszky Ferenc visszaemlékezése szerint a *Hitel* mégis „mint mennykő csapott le váratlanul a megijedt magyar arisztokráciára”. A *Világ*, a *Stádium* és a többi művében, nyilvános fórumokon elmondott beszédeiben részletesen kifejtette, hogy szerinte miként lehetne elérni, hogy Magyarországon is megteremtsek a magántulajdon szentségét, szabaddá tegyék a forgalmat, lehetővé váljon a piacgazdaság.

A HAGYOMÁNYOS VILÁG

„A legnagyobb magyar” a rendi nacionalizmus, a merkantil ellenzékiesség és az eredménytelen, meddő sérelmi politika helyett olyan nagyszabású tervet vázolt fel, amelynek révén Magyaror-

szág felzárkózhat a fejlettebb nyugat-európai országokhoz. A korabeli jogfelfogással szemben kijelentette, hogy az ősök által hozott törvények nem köthetik meg a jelen országgyűlés kezét abban, hogy a társadalom életét a törvényhozás útján a kor szükségleteinek megfelelően alakítsa át. Javasolta a nemesi földbirtok kötöttségeinek megszüntetését, az úrbériség örökváltsággal történő felszámolását, a polgári tulajdon megteremtését. Stabil jogintézményekre (kereskedelmi törvény, váltótörvény, csódtörvény, bankokra vonatkozó jogszabályok stb.) épülő hitelrendszert, a földbirtoknak jelzáloghitelt, a kereskedőknek, iparosoknak váltóhitelt, modern bankrendszert, gyors törvénykezést és zökkenőmentes, ellentmondás nélküli végrehajtást kívánt.

Első lépésként el kellett fogadtatni honfitársaival azt az akkoriban szinte forradalmi gondolatnak számító természetjogi érvet, hogy a jogszabályokat folyamatosan javítani, reformálni kell. Addig ugyanis az volt a hivatalos álláspont, hogy minél régebbi egy törvény, annál jobb, és a magyar törvé-

nyek eredete egészen Szent Istvánig vezethető vissza. A rendi sérelmi politika is ezt az álláspontot erősítette, hiszen az ősi magyar alkotmányt akarta megvédeni a bécsi kormányzat abszolutizmusra törekvő politikájával és „káros” újításaival szemben.

Széchenyi reformjavasolatainak legnagyobb része a magánjogra vonatkozott, hiszen a *Hitel* megjelenésekor Magyarországon még szinte érintetlenül a rendi magánjog intézményei voltak hatályban, melyek Árpád-házi királyaink idején kezdtek kialakulni. Legfontosabb szabályait Werbőczy István foglalta össze híres *Hármaskönyvében*, amely aztán több mint 300 évig meghatározta a magyar magánjogot.

A középkorban az európai lakosság legnagyobb része kénytelen volt önelátásra berendezkedni. Az így készült termékek gyatrák voltak ugyan, de nem kerültek semmibe sem a földesúrnak. A kereskedés szinte kivételes volt, mindenki csak annyit termelt, amennyit elfogyasztott. Az a kézműves, aki folyamatosan növelni igyekezett a profitját, kivételszámba ment és ellentétben állt a középkori etikával. Pénzre

csak ritkán volt szükség, hiszen a kereskedőktől leginkább ékszereket, fűszereket és különleges fegyvereket vásároltak. Egyetlen jövedelemforrásnak a földművelést tartották. A vagyont állandó nagyságúnak tekintették, s nem vállalkozással, hanem például hadi érdemekkel lehetett megszerezni. Ezért úgy vélték, hogy meggazdagodni kizárólag mások rovására lehet. Pénzkölcson felvételére csak kivételes esetekben, természeti csapások, rossz termés, háború stb. miatt került sor. Az ilyen helyzeteket nyereszkeskedéssel a maguk javára fordítók érthető módon rendkívüli erkölcsi és büntetőjogi elítélésben részesültek.

A FÖLDBIRTOK SZEREPE

A földbirtoklásra alapuló gazdasági-hatalmi rendszerben a papi, katonai és közhivatali pályákat nemesek, illetve előkelők töltötték be, akik ezért nem kaptak rendszeres fizetést, hanem saját magánvagyonuk hozadékaiból éltek. A közszolgálatot tehát a király által adományozott földbirtokok tették lehetővé, és a szolgálatok jutalmazása sem pénzzel, hanem föld juttatásával történt. A társadalom struktúrája évszázadokon át látszólag teljes mértékben változatlan képet mutatott. A jogrendszer legfőbb rendelkezésének ezért nem a forgalom biztonságát, hanem a földbirtok célhoz kötöttségét, illetve az alattvalók földbirtokhoz való viszonyának szabályozását tartották.

A középkor embere nem volt egyén, individuum a szó mai értelmében. Mindenkinek valamilyen közösség részeként kellett boldogulnia, cserébe a közösség is felelősséggel tartozott

minden tagjáért. Az ember nem boldogulhatott egyedül ebben a zord világban, szüksége volt a közösség támogatására, védelmére, s köteles volt a közösség előírásai szerint élni. Csak a kitzasztítottak, kiközösítettek próbáltak egymagukban boldogulni.

A 18. század végéig Európának szinte mindegyik államában – még Angliában is – a magánjogi intézmények egyik legfontosabb feladata az öröklött vagyonnal rendelkező előkelők védelme volt a feltörekvő rétegekkel szemben. A jogosultságok jelentős részét a hosszas birtoklás, valamilyen jog nemzedékeken át történő gyakorlása alapozta meg.

Az 1848 előtti magyar rendi jogban a politikai alávetettség hierarchikus rendszerével szoros kölcsönhatásban érvényesült a gazdasági és a tulajdoni függőség rendszere. Ennek alapján kimutatható volt a személyi és a gazdasági függőség kölcsönhatása, miközben valóságos magántulajdonnal senki sem rendelkezett.

Régi jogrendszerünk korlátozta az ingatlannal való rendelkezési jogot és a társadalom nagyobb részének ingatlanszerzési jogát is. A földbirtok – mint sui generis jogintézmény összefonódott a társadalmi státussal és hatalommal – nem volt valódi tulajdon, inkább a birtokjoghoz hasonlított. Frank Ignác szerint használati tulajdon volt. A birtok felett a nemest csak dominium, azaz uralom és a használat joga illette meg, egyedül a birtok jövedelmével rendelkezhetett szabadon. Hiányzott a tulajdonos legsajátosabb, fogalmi valóságát megragadó elem: a szabad rendelkezés. A magyar „földbirtokos” kifejezés jogi szempontból is pontos, hiszen a nemes csak birtokolta a földet, de tulajdonjogot nem szerzett felette.

A földtulajdonjogot először is a királyi föltulajdonjog korlátozta, amely szerint az országban minden birtok királyi adományból eredt. A birtokadományozás jogát a rendek a koronázással ruházták át a királyra, így a Szent Korona joghatósága alá. Az eladományozott föld magyszakadás, illetve hűtlenség esetén visszaszállt a kincstárra.

Ilyenkor a kincstár (*fiscus*) azt kapta vissza, ami eredetileg is az övé volt, tehát már ezért sem lehetett valódi tulajdonjoga az adománybirtokot kapó nemesnek. Az adománybirtokot eladni, arról végrendelkezni csak királyi engedély alapján lehetett. Enélkül a korona ügyésze visszaperelhetette a birtokot. A forgalom biztonságát tette lehetetlenné a *fiscus* azon joga, hogy az eredeti adományban részesített család kihálása esetén a birtokot akkor is visszaperelhetették, ha az már egy másik család jogos birtokába került.

Az ősiség is korlátozta a földbirtokos rendelkezési jogát: az ősi jószág nem azé egyedül, aki bírja, hanem az egész nemzetségé, értvén ezen mindazokat, akik az első szerző leszármazottjaként vagy más törvényes oknál fogva az örökségre számot tarthatnak, nemcsak a most élőket, hanem a későbbiekben születendőket is.

Az úrbériség is korlátozta a földbirtokosok rendelkezési jogát. Werbőczy István *Hármaskönyvének* megállapítása szerint ugyan elvileg az egész nemesi földbirtok „tulajdonosa” a földesúr, valójában általában két részre osztották fel: 1. majorsági birtokra, melyet a földesúr saját kezelésében hasznosított, és 2. jobbágytelekre, amelyet meghatározott szolgáltatásokért cserébe – ún. „úrbér” – a jobbágy kapott művelésre. Az utóbbi telekre vonatkozóan a történelem során a földesúr és a job-

ŐSISÉGI PEREK

Bessenyei György (1747–1811) igen érzékletesen vallott az ősiségi perekről: „A széles világnak minden nemzetségei közt pediglen per annyi sehol nem találhatik, amint Magyarországon. Nincs birtokos nemes olyan, kit per tíz-husz fölön húzzon, cibáljon, rángasson. Minden teleknek már százezresre elágazott örökös osztályosa

van, mindez veszi, mindez adja, húzza, vonja, használja, emiatt egymást üti-veri, szidja, vádolja, mely atyafiságot csata és háború után egymást perben fogják, jönnek, mennek utaznak, leveleznek, bírót, prókátort nyomoznak, ajándékkal dugatnak, ígéretekkel biztatnak azért, hogy magukat elpusztítva nyerhessenek még átyjok-

fián 6 sing földet, melyért inkább a bosszúállás és irigység perel, mint a haszonvétel kizárása. A gazdag házak fiskusai, mint kavargó szelek, mindenfelé sügnak az országban, hol mibe s kinek birtokába akaszthatnának horgot. Telket olyat bírnak nem lehet, melyen per annyi ne támadjon, mint amennyi karót kerítésedbe fel-

állíthatsz, vagy szilvafát reáplántálsz. Valamennyi osztályos atyafi mind perel egymással. Egész nemzet perel magával. És az atyafiságnak megismertető jele az, ha tizenkétfelé húznak, perelnek, és jussaikat tenálad keresik. Peres ellenség vagy atyafi egymástól megkülönböztetett egyenlő értelemben vett szavak az országban.”

bágy között a haszonbérlethez hasonló jogviszony jött létre, amely azonban a modern jog haszonbérletétől több szempontból is eltért. Az állami adóalap az úrbéri földekre korlátozódott, ezért egyrészt az úrbéri kérdést a törvényhozás hatáskörébe vonták, másrészt arra törekedtek, hogy a földesúr ne vehesse el a jobbágytól a telkét.

A földesúr „tulajdonjoga” a jobbágytelekre vonatkozóan valójában csak a jobbágy által teljesített szolgáltatások élvezetére korlátozódott, amelynek mértékét szintén a törvény szabályozta. Az úrbéres telek tehát körülbelül annyit ért, amennyit a jobbágy érte teljesített földesurának. A jobbágynek ezen túl jobbágytelkére nézve korlátozott rendelkezési joga (elidegenítési és átöröklési joga) is volt. A földesúr a jobbágytelket még akkor sem csatolhatta majorsági birtokához, ha a jobbágy örökös nélkül halt meg. Ilyenkor köteles volt egy másik jobbágyot telepíteni a telekre. A földesúr meg sem vásárolhatta ezt a birtokot. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy sok földbirtokhoz tartozott közösen használt legelő, erdő vagy nádas.

Széchenyi István korának magánjogi perrendje is konzerválta a régi rendi jogot, hiszen olyan szabályokat illesztettek a perrendtartásba, amely az eredeti birtokosnak számtalan jogi „kiskaput” biztosított.

SZÉCHENYI SIKEREINEK TITKA

Széchenyi István nagyszabású reformprogramja nemcsak elméleti fejtegetéseket, hanem konkrét gyakorlati tanácsokat is tartalmazott. Ezek közül jó néhány a kereskedelemre, az iparra és a vállalkozások egyes formáira vonatkozott. Kemény Zsigmond írta, hogy Széchenyi javaslatai önmagukban nem gyakoroltak volna olyan jelentős hatást a közvéleményre, ha saját vállalkozásai nem lettek volna sikeresek. A kortársak nagyra értékelték nyereséges beruházásait. Fáy András – aki szintén alapított egy igen fontos szerepet betöltő takarékpénztárt – így írt: „Csak szatócsok vagyunk, ő a nagykereskedő köztünk.” Széchenyi minden vállalkozásában remek üzleti érzékkel, szívvel-lélekkel a hasznot kereste. Többször hangoztatta: „Hasznot keresni kötelesség.”

Széchenyi vállalkozásainál jól választotta ki munkatársait is. Őket alkalmazottaival együtt igyekezett anyagilag

SZÉCHENYI ÉRTÉKPAPÍRJAI 1850-BEN

1834. évi sorsjáték	1129 forint
31 db lánchídi részvény	15 500 forint
körmöci kőedénygyári részvény	200 forint
kőszegi posztógyári részvény	1000 forint
20 db soproni takarékpénztári részvény	1000 forint
17 db hengermalmi részvény	28 800 forint
cukorgyári részvény	1000 forint
balatoni gőzhajózási részvény	1150 forint
budai alagúti részvény	1400 forint
190 db lánchídi (Bécsben lévő) részvény	95 000 forint
vasgyári részvény	5000 forint
55 db dunagőzhajózási részvény	241 334 forint
Összesen	392 513 forint

érdekelte tenni abban, hogy a vállalkozásai minél eredményesebbek legyenek. Nyereség után jutalmat adott, húsz év szolgálat után rendes fizetéssel felérő nyugdíjat. Azt vallotta, hogy a kereskedelmi vagy ipari vállalat vezetőjének meg kell adni az egyéni kezdeményezés, a vezetés szabadságának lehetőségét, mert ha ez hiányzik, ha a vezetést adminisztratív eszközökkel megkötik, akkor a vállalat nyeresége fog kockán.

Széchenyi azt is elmagyarázta honfitársainak, hogy hogyan kell befektetőket keresni egy vállalkozáshoz. A *Selyemről* című művében leírta, hogy nem elég felismerni és tálalni a jó megoldást, az embereket is meg kell nyerni az ügynek: „Mit kell tehát cselekedni? Minden tétovázás nélkül segítségül kell hívni másokat.” De nem így kell felszólítani őket: „Megsüllyedtünk, húzzatok ki... beletört a késünk, vonjatok ki”, mert akkor nem jönne senki, hanem így: „Jertek emelni a kincset, melyet magunk nem bírunk, s mely addig tán ele nyészik vagy másoktól vitetik el, míg erősödve magunk is elbírnánk.”

Az iparral, közlekedéssel foglalkozó és a magyar nemzetgazdaságra is nagy hatást gyakorló részvénytársaságokat Széchenyi István alapította, vagy meghatározó szerepet töltött be azok alapításában. Akkoriban ez a vállalkozási forma annyira újnak számított, hogy

még a legfontosabb terminológiákat is Széchenyi alkotta meg: részvény, részvényes, részvénytársaság, osztalék stb. Széchenyi közreműködésével vált jelentőssé az Első Dunagőzhajózási Részvénytársaság, illetve részt vett a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alapításában. Egyértelműen neki köszönhető a Lánchíd Részvénytársaság, az Alagút Részvénytársaság, a Pesti Hengermalom Részvénytársaság, a Pesti Vasöntő és Gépgyár Részvénytársaság, valamint a Balatoni Gőzhajózási Részvénytársaság alapítása. Még a később részvénytársasággá átalakuló takarékpénztárak létrehozását is segítette.

Széchenyi sikereinek titka abban rejlett, hogy felismerte a tőkeegyesülés fontosságát, és jól ki tudta választani azokat a vállalkozásokat, amelyek leginkább hasznára voltak az országnak, és amelyek révén az általa mozgósított részvényesek egyrészt jó befektetéshez jutottak, másrészt hazafias kötelezettségeiket is teljesítették.

Széchenyi, miközben közcélokra hatalmas összegeket áldozott vagyonából, a 19. századi üzleti szellemnek megfelelően különböző vállalkozásokból, üzleti tranzakciókból jelentős haszonra tett szert. Talán ő volt az egyetlen olyan magyar arisztokrata, akinek a vállalkozásaiból származó bevételei nagyjából azonos szinten álltak a földbirtokaiból származó jövedelmével. ♦